

АКТУАЛЬНІ ПИТАННЯ ІНДИВІДУАЛЬНОЇ ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ У МІЖНАРОДНОМУ КРИМІНАЛЬНОМУ ПРАВІ

Одним із ключових питань, які постають перед юридичною наукою на сучасному етапі розвитку міжнародного кримінального права, безперечно, є питання про коло суб'єктів відповідальності за порушення норм міжнародного права. Свого часу Комісія міжнародного права ООН у проекті статей про відповідальність держав за міжнародно-протиправні діяння визначила міжнародну відповідальність як певні наслідки, які те чи інше міжнародно-правове діяння може мати згідно з нормами міжнародного права [1]. Проблема суб'єктного складу деліктних правовідносин у міжнародному праві є однією з найбільш дискусійних і зумовлює *актуальність дослідження* особливостей настання міжнародно-правової відповідальності для такої категорії суб'єктів, як фізичні особи.

Слід відзначити, що проблематика відповідальності у міжнародному праві не є новою для сучасної юридичної науки, проте традиційно вона розглядалася лише у безпосередньому зв'язку з основним суб'єктом міжнародного права – державою, що відображено у працях таких авторів, як В. Василенко, Ю. Колосов, П. Курис, В. Мазов, С. Раскалей, К. Бустаманте, Донеде де Вабр та ін. Ситуація змінилася після виникнення та формування у сучасних умовах нової галузі юридичної науки – міжнародного кримінального права. Визнання індивідів суб'єктами міжнародних злочинів створило об'єктивні підстави для перегляду питання про коло суб'єктів міжнародної відповідальності та розгляду питання про особливості застосування цього міжнародно-правового інституту до фізичних осіб. З огляду на це, *завданням* даної статті є з'ясування статусу фізичних осіб у міжнародному кримінальному праві та особли-

востей індивідуальної міжнародно-правової відповідальності. Вирішення поставлених завдань може бути успішним за умови комплексного використання сучасних методів наукового пізнання, в тому числі формально-юридичного, системно-структурного, порівняльно-правового та логіко-семантичного, на базі діалектико-матеріалістичного підходу до досліджуванних явищ, коли міжнародне кримінальне право розглядається як закономірний результат розвитку міжнародного співробітництва в галузі забезпечення міжнародної безпеки та боротьби зі злочинністю.

Розглядаючи питання про коло суб'єктів міжнародно-правової відповідальності, зазначимо, що концепція міжнародної відповідальності в цілому та міжнародної кримінальної відповідальності зокрема активно створювалася після Першої та Другої світових війн. Серед дослідників концепції міжнародної кримінальної відповідальності того періоду можна виділити дві групи. Представники однієї підтримували думку про те, що тільки держава може бути суб'єктом міжнародної кримінальної відповідальності, а окремі особи можуть нести кримінальну відповідальність тільки згідно з національним правом (К. Бустаманте, Д. де Вабр). Представники іншої групи вважали, що як держава, так і індивіди можуть бути суб'єктами кримінальної відповідальності за міжнародним правом (Пелла, Сальданья, Левін) [2, с. 12–14].

Потужний поштовх у вирішенні питання про можливість виникнення міжнародної кримінальної відповідальності індивідів зробила норма Вироку Міжнародного військового трибуналу, яка закріплювала, що «злочини проти міжнародного права скоюються людьми, а не абстрактними

категоріями, і тільки шляхом покарання окремих осіб, що скоїли такі злочини, можуть бути дотримані настанови міжнародного права... Принцип міжнародного права, який за окремих обставин захищає представника держави, не може бути застосований до дій, що засуджуються як злочинні згідно з міжнародним правом» [3, с. 368]. Ключову роль у цьому формулюванні, на нашу думку, відіграє факт визнання за фізичною особою можливості виступати учасником міжнародних правовідносин у сфері відповідальності.

Необхідно визнати, що згадана норма Вироку Міжнародного військового трибуналу, на жаль, не змогла повністю розв'язати зазначену суперечність, адже і після її ухвали деякі автори послідовно заперечували можливість та необхідність існування інституту міжнародної кримінальної відповідальності індивідів. Так, наприклад, М. Ушаков у своїй роботі «Підстави міжнародної відповідальності держав» стверджував: «Жодної особливої міжнародної (міжнародно-правової) відповідальності індивідів не існує і існувати, вочевидь, не може. Індивіди несли, несуть, і, ймовірно, будуть нести стосовно діянь, що розглядаються, кримінальну відповідальність за вчинення ними кримінальних злочинів. Немає також жодної «особливого роду кримінальної відповідальності», наприклад, за кримінальні злочини проти людства. Її не встановлено, бо цілком достатньо існуючих форм кримінальної відповідальності на підставі національних систем кримінального права» [4, с. 23]. Цілком зрозуміло, що така точка зору базувалася на повному запереченні можливості фізичної особи виступати суб'єктом міжнародного права. Ми, звичайно, згодні з професором М. Ушаковим у тому, що неможливо порівнювати роль у міжнародному праві держави або народу, який реалізує своє право на самовизначення, зі становищем у цьому правопорядку фізичної особи. Проте неправильно, на нашу думку, заперечувати можливість застосування норм міжнародного права для покарання індивідів, які вчини-

ли міжнародні злочини. Адже за таких умов існує занадто великий ризик непритягнення до відповідальності винних осіб у випадку, якщо правова система певної держави не містила відповідних юридичних норм або злочинна діяльність зазначених осіб у міжнародному просторі відповідала окремим політичним тенденціям всередині такої країни. Ще одним прикладом сумнівного, на наш погляд, ставлення до питання індивідуальної відповідальності у міжнародному праві слід визнати позицію, яку свого часу висловлював В. Шуршалов. Він наголошував, що для того, аби бути суб'єктом міжнародного права, недостатньо мати права та обов'язки, що безпосередньо походять із норм міжнародного права; необхідно також мати можливість брати участь у створенні норм міжнародного права та можливість забезпечувати їхнє дотримання. Інакше кажучи, згідно з точкою зору В. Шуршалова, індивід міг мати права та обов'язки, що походять з міжнародного права і не бути при цьому його суб'єктом, але у той же час бути суб'єктом міжнародних правовідносин [5, с. 56–57].

Таким чином, ми бачимо, що існування індивідуальної відповідальності у міжнародному праві ставилося зазначеними авторами у пряму залежність від визнання за фізичною особою можливості виступати суб'єктом міжнародного права, і ця точка зору була досить поширеною. З огляду на це, постає питання: чи може індивід бути визнаний суб'єктом міжнародного права?

У вітчизняній міжнародно-правовій думці існують дві точки зору на визначення суб'єкта міжнародного права. Відповідно до однієї з них, висунутої на підставі загальної теорії права, суб'єктом є будь-яка особа, що має права та обов'язки згідно з міжнародним правом. У свою чергу, інша додає до визначення суб'єкта міжнародного права додаткові критерії. Наприклад, Г. Ігнатенко та Д. Фельдман визначали суб'єктів міжнародного права як «утворення, незалежні одне від одного, не підпорядковані в галузі міжнародних

відносин будь-якій політичній владі, які мають юридичну спроможність самостійно здійснювати права та обов'язки, встановлені міжнародним правом» [6, с. 82].

Слід визнати, що міжнародне право традиційно відрізняється від внутрішньодержавного тим, що тут утворювачі норм та особи, які набувають на їх підставі прав та обов'язків, збігаються, а отже, характеристика суб'єкта міжнародного права не обмежується тільки наявністю прав та обов'язків за міжнародним правом. Однак також слід визнати, що дедалі частіше держави починають створювати норми, адресовані фізичним чи юридичним особам, окремим органам міжнародних організацій, міжнародним неурядовим організаціям. І хоча часто такі норми діють щодо цих осіб не прямо, а опосередковано, через внутрішньодержавні правові системи, сьогодні вже не можна заперечувати факт регулювання поведінки вказаних осіб та утворень нормами міжнародного права. Інакше кажучи, ми повинні визнати той факт, що регулюючи тим або іншим чином поведінку фізичних чи юридичних осіб, міжнародних організацій (у тому числі неурядових) та їх окремих органів, наділяючи їх при цьому певними правами та обов'язками, міжнародне право тим самим наділяє їх міжнародною правосуб'єктністю. А відтак, до кола суб'єктів міжнародної відповідальності слід відносити, окрім держав, ще й індивідів, юридичних осіб та міжнародні організації (у тому числі неурядові) та їх окремі органи.

Розглядаючи далі питання про індивідуальну міжнародну кримінальну відповідальність, зазначимо, що це явище має певні особливості, оскільки є досить новим; проте з кожним роком його дослідження інтенсифікуються.

Як підкреслює А. Кібальник, «принцип індивідуальної відповідальності за міжнародним кримінальним правом став однією з найважливіших тез Нюрнберзького процесу, що замінила доктрину Бріана-Келлога, у якій йшлося тільки про відповідальність держави за скоєння агресії як міжнародного злочину» [7, с. 65]. Зазна-

чимо, що згаданий принцип не містив у собі жодних положень щодо поділу злочинів проти міжнародного права на окремі категорії. З цього ми можемо зробити висновок про те, що він поширює свою дію як на міжнародні злочини, так і на злочини міжнародного характеру.

Після Нюрнберзького процесу принцип індивідуальної кримінальної відповідальності був закріплений як у статутах тимчасових міжнародних судових установ (прийняті на підставі резолюцій Ради Безпеки ООН статuti Міжнародних трибуналів щодо Руанди та колишньої Югославії [8], Спеціального суду щодо Сьєрра-Леоне [9] і Спеціального трибуналу щодо Лівану [10]), так і у статуті постійної міжнародної судової установи – Римському Статуті Міжнародного кримінального суду (далі – МКС). Відповідно до положень останнього, кримінальній відповідальності підлягають фізичні особи, що досягли 18-річного віку, які скоїли злочин, що підпадає під юрисдикцію суду [11, ст. 25–26], а відповідними злочинами, згідно зі Статутом, є найбільш серйозні злочини, що викликають занепокоєння усього міжнародного співтовариства (власне міжнародні злочини у сучасному їх розумінні).

Розкриваючи роль МКС у реалізації принципу індивідуальної кримінальної відповідальності у міжнародному праві, варто звернути увагу на кілька особливостей його юрисдикції.

Перш за все, слід зазначити, що МКС, який на сьогодні є єдиним постійно діючим міжнародним судовим органом, наділений юрисдикцією щодо вельми обмеженого кола міжнародних злочинів, серед яких: а) злочин геноциду; б) злочини проти людяності; в) військові злочини, г) злочин агресії [11, ст. 5], що, на нашу думку, істотно зменшує ефективність міжнародного судочинства.

При цьому варто зауважити, що на сьогодні злочин агресії взагалі не конкретизований ані у Статуті Міжнародного кримінального суду, ані в Елементах злочинів – нормативних доповненнях спеціально розроблених Підготовчою комісією для Мі-

жнародного кримінального суду для з'ясування тлумачення та застосування ст. ст. 6, 7 та 8 відповідно до Статуту [12]. Зауважимо, що через цю особливість МКС фізичні особи фактично не можуть бути притягнуті Судом до міжнародної кримінальної відповідальності за скоєння вказаного злочину. Зміни у цьому становищі можливі лише після внесення до Статуту положень, які визначали б агресію як таку, а також умови здійснення МКС юрисдикції щодо неї.

Варто додати, що стосовно актів агресії Статут МКС має ще одну особливість, а саме положення про те, що Суд здійснює свою юрисдикцію щодо актів агресії відповідно до положень Статуту Організації Об'єднаних Націй [11, ст. 5]. Інакше кажучи, для того, аби Суд зміг притягти винну у вчиненні акту агресії фізичну особу до відповідальності, необхідне попереднє визнання Радою Безпеки ООН акту агресії. Виникає запитання: яким чином такий умовний порядок реалізації МКС його юрисдикції співвідноситься зі змістом Стратегічного плану, відповідно до положень якого МКС задекларовано як незалежну судову установу, на яку покладені завдання: а) справедливо, дійсно і неупереджено розслідувати, здійснювати судові переслідування та вести розгляд справ про найбільш серйозні злочини; б) діяти транспарентно та ефективно; та с) сприяти довгостроковому затвердженню та відправленню міжнародного кримінального правосуддя для запобігання злочинності та боротьби із безкарністю [13].

Ще однією специфічною особливістю діяльності МКС у сфері реалізації принципу індивідуальної кримінальної відповідальності у міжнародному праві є закріплений у преамбулі Статуту доповнювальний характер юрисдикції МКС. Згідно із принципом доповнювання, МКС притягає осіб до відповідальності за вчинення ними злочинів, віднесених до його компетенції, лише у разі, якщо це не зроблено національними судовими органами держави. Інакше кажучи, ключова роль у здійсненні міжнародного правосуддя, таким чином,

належить національним судовим органам, а МКС відіграє роль «весільного генерала». Таке становище МКС підтверджується наявністю положень Статуту, які передбачають цілу низку підстав для позбавлення МКС можливості реалізувати його юрисдикцію. Серед них такі:

– суд не може прийняти справу до розгляду, якщо держава прийняла рішення самостійно здійснювати кримінальне переслідування [11, ст. 17];

– будь-яка держава (як учасниця Статуту, так і та, що не бере у ньому участі) може повідомити Суду, що на національному рівні вживає заходи стосовно справи (після чого Прокурор передає справу державі) [11, ст. 18];

– будь-яка держава (як учасниця Статуту, так і та, що не бере у ньому участі) може оскаржити прийнятність до провадження конкретної справи [11, ст. 19];

– будь-яка держава, на території або громадянами якого скоєний злочин, у разі відсутності ратифікації нею Статуту, може не визнати юрисдикцію Суду [11, ст. 12].

Враховуючи наведене, ми наголошуємо, що принцип доповнення суперечить природі міжнародних злочинів як злочинів проти усього людства, що передбачає безумовне відправлення правосуддя від імені усього людства відповідним міжнародним судовим органом, наділеним міжнародною кримінально-правовою юрисдикцією.

Підсумовуючи наведені у статті відомості, ми можемо зробити такі висновки:

1) не викликає сумнівів теза про можливість існування у сучасному міжнародному кримінальному праві індивідуальної відповідальності;

2) реалізація принципу індивідуальної кримінальної відповідальності за вчинення міжнародних злочинів має специфічні ознаки, серед яких:

а) невиправдано обмежене коло об'єктивних підстав для притягнення індивідів до міжнародної відповідальності за участю МКС;

б) наявність дозвільного характеру ре-

лізації МКС його юрисдикції;

в) застосування принципу доповнюван-
ня при реалізації МКС його юрисдикції.

Враховуючи наведені висновки, вважа-
ємо, що сьогодні існує нагальна потреба у
вдосконаленні механізму реалізації прин-
ципу індивідуальної відповідальності у
міжнародному кримінальному праві за
участю МКС.

По-перше, ці вдосконалення повинні
торкнутися проблеми визначення та коди-
фікації кола злочинів (у тому числі, і шля-
хом його розширення), віднесених до ком-
петенції МКС. У цьому контексті ми під-
тримуємо позицію М. Костенка про те, що
юрисдикція МКС повинна бути безпосере-
дньо пов'язана з Кодексом злочинів проти
миру та безпеки людства, оскільки, дійсно,
будь-яке їх розмежування суперечить пра-
гненню міжнародної спільноти створити
максимально досконалу систему міжнато-

дного кримінального судочинства [14,
с. 93–94]. На жаль, як відомо, робота над
проектом Кодексу проти миру та безпеки
людства ще не закінчена, а це значно
ускладнює реалізацію зазначеного прин-
ципу.

По-друге, потребують удосконалення
організаційні аспекти діяльності МКС
щодо нормативного закріплення та забез-
печення МКС можливості виконувати йо-
го функції на засадах незалежності (у то-
му числі і від ООН) та верховенства його
ролі у забезпеченні міжнародного право-
суддя.

З огляду на зазначене, перспективним
напрямом подальших досліджень у даній
сфері вважаємо розробку теорії міжнато-
дно-правової відповідальності інших
суб'єктів міжнародного права, в т. ч. дер-
жав, державоподібних утворень та міжнато-
родних організацій.

Література

1. Резолюція ГА ООН 56/589 від 12 груд. 2001 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://www.un.org/russian/document/ga_docs/56sess/sixthrep.htm.
2. Левин Д. Б. Проблема ответственности в науке международного права / Д. Б. Левин // Известия Академии Наук СССР (отделение экономики и права). – 1946. – № 2.
3. Нюрнбергский процесс над главными немецкими военными преступниками : сб. мат. в 7-ми т. – Т. I. – М. : Госюриздат, 1957.
4. Ушаков Н. А. Основания международной ответственности государств / Ушаков Н. А. – М. : Международные отношения, 1983.
5. Шуршалов В.М. Международные правоотношения / В. М. Шуршалов. – М. : Международные отношения, 1971.
6. Международное право : учеб. / [под ред. Г. И. Тункина]. – М. : Юрид. лит., 1982.
7. Кибальник А. Г. Международное уголовное право: понятие, задачи и принципы / Кибальник А. Г. – СПб. : Юрид. центр Пресс, 2003.
8. Резолюція РБ ООН 827 (1993) від 25 трав. 1993 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://www.un.org/russian/document/sc_resol/res1993/res827.htm.
9. Резолюція РБ ООН 1315 (2000) від 14 серп. 2000 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.un.org/russian/document/scresol/res2000/res1315.htm>.
10. Резолюція РБ ООН 1664 (2006) від 29 берез. 2006 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.un.org/russian/document/scresol/res2006/res1664.htm>.
11. Статут Международного уголовного суда // Международное уголовно-процессуальное право : док. и комментарии. – Х. : ПРОМЕТЕЙ-ПРЕС, 2007. – С. 145–241.
12. Элементы преступлений // Международное уголовно-процессуальное право: док. и комментарии. – Х. : ПРОМЕТЕЙ-ПРЕС. – 2007. – С. 349–397.
13. А/61/217. – Р. 12. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.un.org/russian/law/icc/5sess.htm>.
14. Костенко М. И. Международное уголовное право: современные теоретические проблемы / Костенко М. И. – М. : Юрлитинформ, 2004.

Надійшла до редколегії 03.02.2009

Анотації

Статтю присвячено розгляду окремих питань інституту індивідуальної відповідальності у міжнародному праві, зокрема, про суб'єктів відповідальності у міжнародному праві; про розвиток принципу індивідуальної відповідальності у міжнародному праві; про реалізацію принципу індивідуальної відповідальності у діяльності окремих міжнародних судових установ, у першу чергу, Міжнародного кримінального суду.

Статья посвящена рассмотрению отдельных вопросов института индивидуальной ответственности в международном праве, в частности о субъектах ответственности в международном праве; о развитии принципа индивидуальной ответственности в международном праве; о реализации принципа индивидуальной ответственности в деятельности некоторых международных судебных органов, в первую очередь Международного уголовного суда.

The article deals with examination of some questions dedicated to the individual responsibility in international criminal law institute. Among them are questions: about subjects of responsibility in international law; about the principle of the individual responsibility in international law origin and progress; about the principle of individual responsibility in international law realization by some international legal organs, especially by International criminal court.

УДК 343.985:351.74(4+73)

В. В. ШЕНДРИК,

кандидат юридичних наук,

начальник кафедри оперативно-розшукової діяльності

Навчально-науковий інститут підготовки фахівців кримінальної міліції

Харківського національного університету внутрішніх справ

МІЖНАРОДНИЙ ДОСВІД ВИКОРИСТАННЯ ПІДРОЗДІЛІВ ПОЛІЦІЇ ДЛЯ ОТРИМАННЯ ОПЕРАТИВНО-РОЗШУКОВОЇ ІНФОРМАЦІЇ

Вивчення міжнародного досвіду зарубіжних країн – як позитивного, так і негативного – у будь-якій сфері життєдіяльності суспільства завжди привертало до себе увагу вчених і практичних працівників. Це цілком природно, адже дає змогу скористатися вже існуючими позитивними напрацюваннями закордонних колег у вирішенні наявних проблемних питань або удосконаленні певної галузі роботи, в тому числі і в правоохоронній діяльності. Крім цього, ті суб'єкти, які запозичують такий досвід, можуть без значної витрати часу і матеріальних ресурсів досягти бажаних результатів у найкоротший термін [1, с. 152–153].

На наш погляд, вивчаючи іноземний досвід правоохоронних органів стосовно отримання оперативно-розшукової інформації, потрібно виділити найбільш ефективні й сучасні способи одержання такої

інформації, котрі, у свою чергу, можуть бути використані оперативними підрозділами органів внутрішніх справ України у практичній діяльності.

Окремі аспекти міжнародного досвіду використання різних служб поліції оперативними підрозділами для отримання оперативної інформації вивчали К. В. Антонов, О. М. Бандурка, О. Ф. Долженков, Е. О. Дідоренко, Є. О. Желєзов, В. П. Захаров, В. А. Некрасов, В. П. Сапальов, О. П. Снігерьев, В. Л. Ортинський, М. А. Погорецький, М. М. Перепелиця, І. В. Сервецький, І. П. Козаченко, І. І. Шинкаренко, І. Р. Шинкаренко, Н. Є. Філіпенко та ін. Однак у їх працях недостатньо розглянуті питання, присвячені міжнародному досвіду отримання оперативно-розшукової інформації за допомогою різних служб поліції у наш час, що обумовлює **актуальність** обраної нами теми.